

สร้างชีวิต: การวิพากษ์วรรณกรรมเพื่อชีวิตโดยหลวงวิจิตรวาทการ

Sang Chiwit (The Self-Made): Luang Wichit Wathakan's Criticism against Literature for Life's Sake

เครือหวาย พรหมมา¹
Krueawai Promma¹

Received: 23 December 2021

Revised: 7 March 2022

Accepted: 25 August 2022

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มุ่งศึกษานวนิยายเรื่อง สร้างชีวิต ของหลวงวิจิตรวาทการในฐานะผลผลิตโดยชนชั้นนำทางการเมืองและวาทกรรมการพัฒนา แม้นวนิยายเรื่อง สร้างชีวิต จะนำเสนอประเด็นเรื่องชนชั้นและสภาพสังคมที่มีความเหลื่อมล้ำ ทว่า นวนิยายแสดงให้เห็นว่าวิธีแก้ปัญหายังยัถ้อยต้องเกิดจากวาทกรรมการพัฒนา และการสร้างคุณภาพคนโดยตระหนักถึงศักยภาพของปัจเจกบุคคล ทั้งหมดนี้เป็นการขานรับนโยบายรัฐในยุคสงครามเย็นและการสานต่ออุดมการณ์ชนชั้นกลางที่หลวงวิจิตรวาทการสร้างและสืบสานต่อเนื่องบนเส้นทางนักประพันธ์ จึงกล่าวได้ว่านวนิยายเรื่องนี้เป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมของชนชั้นนำทางการเมืองที่มุ่งท้าทายกระแสศิลปะเพื่อชีวิตภายใต้อิทธิพลของลัทธิมากซ์ อันเป็นกระแสสำคัญกระแสหนึ่งในสังคมไทยตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา

คำสำคัญ: วรรณกรรมเพื่อชีวิต, นวนิยายไทย, หลวงวิจิตรวาทการ, วรรณกรรมกับการเมือง

Abstract

This research studied Luang Wichit Wathakan's Sang Chiwit (The Self-Made), a production of the political elite and development discourse. Although Sang Chiwit presents class issues and a divisive society, it proposes sustainable solutions through embracing the development discourse and improvement of human resources with a keen awareness of individual capacity. It is able to echo the State's policy during the Cold War period and to pursue Luang Wichit Wathakan's ideology of the middle class since his early literary career. In this way, Sang Chiwit is the political elite's cultural production. It was created for challenging the art for life's sake movement under the Marxist influence since the 1950s. The research findings thus encourage the revision of the history of modern Thai literature through contested terrains.

Keywords: Literature for life's sake, Thai novel, Luang Wichit Wathakan, literature and politics

¹ อาจารย์ประจำ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์ บพิตรพิมุข จักรวรรดิ

¹ Lecturer, Faculty of Liberal Arts, Rajamangala University of Technology Rattanakosin, Bophit Phimuk Chakkrawat Campus

บทนำ

สร้างชีวิต เป็นผลงานนวนิยายเรื่องสุดท้ายในชีวิตของหลวงวิจิตรวาทการ และเป็น 1 ในหนังสือดี 100 เล่มที่คนไทยควรอ่านจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ใน ปัจจุบันคือสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) หลักเกณฑ์ส่วนหนึ่งคือหนังสือที่ได้รับเลือกตั้ง “มีคุณค่าทางศิลปวรรณกรรม ทั้งในแง่รูปแบบและเนื้อหาสาระที่สะท้อนชีวิตและสังคม แสดงออกถึงความริเริ่มสร้างสรรค์ สะท้อนให้เห็นความคิดอ่าน ความรู้ ประสบการณ์ สภาพของสังคม ซึ่งจะช่วยให้ผู้อ่านมีทัศนะต่อชีวิตและต่อโลกที่กว้างขึ้น” (วิทยากร เชียงกูล และคณะ, 2542, หน้า 5-6) โดยในบทวิจารณ์นวนิยายเรื่อง สร้างชีวิต จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยได้นำเสนอคุณค่าของนวนิยายเรื่องนี้ไว้ว่า “หลวงวิจิตรวาทการได้นำเสนอวิธีการมองปัญหาชาวชนอย่างใหม่สำหรับเวลานั้น เขากล้าที่จะแฉปัญหาเรื่องชนชั้น และกล้าโต้แย้งว่าปัญหาสิทธิ (คอมมิวนิสต์) ยังไม่สำคัญเท่ากับการขูดรีดที่มีอยู่จริง ๆ นอกจากนี้สร้างชีวิต ยังปลุกใจให้คนกล้าต่อสู้กล้าเอาชนะโลก ซึ่งแม้จะดูมืดมิดแล้วก็ยังมีความหวังอยู่แน่นอน” (วิทยากร เชียงกูล และคณะ, 2542, หน้า 353)

นวนิยายเรื่องนี้ตีพิมพ์ครั้งแรกในพ.ศ. 2514 กับเสริมวิทยบรรณาการหลังจากที่ผู้ประพันธ์ได้ถึงแก่อนิจกรรมไปแล้ว 8 ปี คุณหญิงวิจิตรวาทการระบุไว้ในคำนำว่า สร้างชีวิต เป็นวรรณกรรมชิ้นสุดท้ายซึ่งหลวงวิจิตรวาทการเขียนด้วยลายมือของท่านเกือบทั้งเรื่อง หลวงวิจิตรวาทการให้ชื่อเรื่องนวนิยายว่าสร้างชีวิต เพราะท่านเป็นผู้ที่สร้างชีวิตของท่านเอง หลวงวิจิตรวาทการได้ประสออุปสรรคนานัปการและได้ใช้ความอดทนต่อสู้จนกระทั่งการสร้างชีวิตเป็นผลสำเร็จ

ชีวิตของข้าพเจ้าไม่เหมือนชีวิตของคนอื่น ถ้าข้าพเจ้าไม่ต่อสู้ด้วยกำลังแขนของตนเอง ข้าพเจ้าก็ต้องอดตายไปนานแล้ว ของทุกอย่างที่เป็นในชีวิตข้าพเจ้า เป็นสิ่งที่ข้าพเจ้าต้องจัดหาเอง ไม่มีใครหยิบยื่นให้ แต่ด้วยความพยายามซึ่งข้าพเจ้ามีอยู่ไม่พ่ายนุญใด ๆ ประกอบกับความจำเป็นบังคับให้ต้องพยายาม ข้าพเจ้าจึงสามารถหาความจริงให้แก่ชีวิตได้” (พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, 2542)

นวนิยายเรื่องนี้มุ่งเสนอปัญหาเรื่องชนชั้น ความเหลื่อมล้ำในสังคมผ่านการต่อสู้ของตัวละครระหว่างชานากับชนชั้นนายทุน โดยสอดแทรกแนวคิดเกี่ยวกับการสร้างตน พัฒนาดน เพื่อนำไปสู่หนทางที่ดีกว่าได้อย่างกลมกลืน สร้างชีวิตเล่าเรื่องของเรไร หญิงสาวผู้เกิดและเติบโตมาในครอบครัวชานา มีความขยันขันแข็ง เรไรปลูกผักเลี้ยงไก่เป็นรายได้เสริมช่วยพ่อแม่ตั้งแต่ยังเด็ก เธอได้รับการศึกษาจากโรงเรียนประชาบาล แต่มีความใฝ่รู้ใฝ่เรียนกระทั่งได้มารู้จักคุณสมพร ผู้อนุเคราะห์ให้เรไรได้อ่านหนังสือดี ๆ ในบ้านของท่านตามต้องการ ทำให้เธอได้รับความรู้รอบตัวเพิ่มมากขึ้น

แม้จะได้รับความอบอุ่นจากครอบครัว แต่เมื่ออายุ 19 ปี ชีวิตของเรไรก็มีอันต้องพลิกผันเมื่อบิดามารดาเป็นหนี้เศรษฐีผู้หนึ่ง เศรษฐียื่นข้อเสนอว่าจะไม่ยึดที่นาทำกินก็ต่อเมื่อบิดามารดายอมให้เรไรไปเป็นอนุภรรยา เมื่อเรไรทราบเรื่องก็ตกลงยินยอม ชีวิตในบ้านเศรษฐีทำให้เรไรได้รู้กลโกง การเอารัดเอาเปรียบของเศรษฐีที่กระทำต่อชานา เรไรจึงเริ่มคิดแผนการในการช่วยเหลือชานาเหล่านั้นเพื่อให้ที่ดินทำกินกลับคืนจนสำเร็จและสามารถปลดปล่อยตนเองจากการเป็นอนุภรรยาได้ สุดท้ายในบั้นปลายเรไรได้ใช้ชีวิตอย่างเป็นอิสระกับชายคนรักและลูก ๆ ของเธอ

จากสังเขปเรื่องจะเห็นได้ว่า แม้ว่านวนิยายเรื่อง สร้างชีวิต จะนำเสนอการเอารัดเอาเปรียบและความเหลื่อมล้ำทางชนชั้น แต่ก็สื่อสารสำคัญว่า การเอาชนะอุปสรรคของตัวละครในฐานะปัจเจกบุคคลสามารถกระทำได้ด้วยการปรับเปลี่ยนชีวิตและทัศนคติของตนเองโดยไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงระบบสังคม ซึ่งมีลักษณะต่างกับวรรณกรรมที่เขียนขึ้นภายใต้คตินิยมศิลปะเพื่อชีวิตนับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นว่างานของศรีบูรพาที่เชื่อในความเปลี่ยนแปลงซึ่ง “จะช่วยให้อุดมคติที่จะนำประชาชนส่วนใหญ่ไปสู่สภาพที่ดีกว่ากลายเป็นความจริง” (ตรีศิลป์ บุญขจร, 2542, หน้า 157) บทความวิจัยนี้จึงมุ่งพิจารณาลักษณะเฉพาะดังกล่าวโดยจะวิเคราะห์ของชนชั้นนำและวาทกรรมว่าด้วยการพัฒนาที่ฝากแผ่มาในนวนิยาย (ในที่นี้ อุดมการณ์ (ideology) หมายถึง ชุดความคิดหรือความเชื่อที่ร้อยรัดคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเข้าด้วยกันรวมทั้งกำหนดการกระทำของพวกเขาด้วย (Buchanan, 2010, หน้า 243) ส่วนวาทกรรม (discourse) หมายถึงภาษาในพื้นที่การสื่อสารที่สัมพันธ์กับปฏิบัติการของอำนาจในสังคม (Buchanan, 2010, หน้า 134))

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อวิเคราะห์ลักษณะเฉพาะของ สร้างชีวิต ในฐานะผลผลิตของอุดมการณ์ของชนชั้นนำและวาทกรรมการพัฒนานับตั้งแต่ทศวรรษ 2500 ซึ่งกลับไปทบทวนและท้าทายกระแสศิลปะเพื่อชีวิตที่ปรากฏตั้งแต่ทศวรรษ 2490

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีนวนิยายเรื่อง สร้างชีวิต โดยหลวงวิจิตรวาทการ (รวมพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2514) เป็นข้อมูลหลัก แม้ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่านวนิยายเรื่องนี้เขียนขึ้นใน พ.ศ. ไດ แต่

จากคำกล่าวของคุณหญิงวิจิตรวาทการที่ว่าป็นงานชิ้นสุดท้ายก่อนหลวงวิจิตรวาทการถึงแก่อนิจกรรมในพ.ศ. 2505 ผู้วิจัยจึงมีสมมติฐานว่า หลวงวิจิตรวาทการน่าจะประพันธ์นวนิยายเรื่องนี้ในยุคสมัยที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เรืองอำนาจ (พ.ศ. 2500-2506)

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

มีนักวิชาการที่สนใจศึกษาวิเคราะห์นวนิยายเรื่องนี้อยู่จำนวนหนึ่ง อิงอร สุพันธุ์วนิช (2554, หน้า 217-245) วิเคราะห์ว่าเรื่องสร้างชีวิตเป็นวรรณกรรมที่มีคุณค่าในการสะท้อนภาพสังคมชนชั้นของไทย ปัญหาความเหลื่อมล้ำและการถูกเอารัดเอาเปรียบ การต่อสู้เพื่อให้หลุดพ้นได้ก็ด้วยความใฝ่ดี มีความรู้ ความคิดจากการศึกษามาเป็นอย่างดีจึงจะสามารถเอาตัวรอดและพ้นจากสภาวะดังกล่าวได้ดังเช่นตัวละครเอกหญิงในเรื่อง

เช่นเดียวกับการสร้างตัวละครเอกหญิงในนวนิยายเรื่องอื่นๆ ของหลวงวิจิตรวาทการเรไร เป็นผู้หญิงที่มีความเป็นตัวของตัวเอง มีบุคลิกภาพชัดเจน ดังที่ วาสนา บุญสม (2535) วิจัยเรื่อง บทบาทผู้หญิงในนวนิยายและเรื่องสั้นของหลวงวิจิตรวาทการ: การศึกษาเชิงวิเคราะห์ และได้สรุปภาพรวมไว้ว่า หลวงวิจิตรวาทการนิยามกำหนดให้ผู้หญิงเป็นตัวละครหลักในการดำเนินเรื่องในงานประพันธ์ โดยอาจได้รับอิทธิพลมาจากสภาพความเปลี่ยนแปลงในสังคม ส่งผลต่อการสร้างตัวละครให้มีบทบาทสำคัญทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง นอกจากนี้ผู้หญิงยังสามารถช่วยเหลือผู้ชายในการป้องกันประเทศ อีกทั้งยังสามารถพัฒนาตนทั้งทางด้านความรู้ ความสามารถ และสติปัญญาของตนได้อย่างเหมาะสม

เมื่อศึกษาประวัติของหลวงวิจิตรวาทการจะพบว่า ท่านยึดการประพันธ์เป็นอาชีพหลักเมื่อสิ้นสงครามโลกครั้งที่สอง แต่แนวการสร้างสรรค์วรรณกรรมมีความต่อเนื่องมาตั้งแต่

ยุคเปลี่ยนแปลงการปกครอง หลวงวิจิตรวาทการ จึงมีสถานะเป็นทั้งชนชั้นนำทางการเมืองและ นักประพันธ์ พิษณุ สุนทรารักษ์ (Suntharaks, 1986, หน้า 224-225) ได้อธิบายว่า วรรณกรรม ของหลวงวิจิตรวาทการเป็นการครอบงำทาง อุดมการณ์หรือสถาปนาอำนาจนำ (hegemony) ที่ไปไกลกว่าชาตินิยมคือ เน้นการสร้างคุณภาพ คนและอุดมการณ์ชนชั้นกลางที่มีผลต่อพัฒนาการ ทางสังคมวัฒนธรรมในบริบทตะวันตก อุดมการณ์ ดังกล่าวเป็นสิ่งที่หลวงวิจิตรวาทการเชื่อว่าจะ สร้างชาติให้รุ่งโรจน์ได้โดยสอดคล้องเข้ากับความเป็นไทยที่หลวงวิจิตรวาทการได้ประกอบสร้าง ผ่านงานเขียนและนโยบายต่างๆ ตั้งแต่ทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา

การวิเคราะห์นวนิยายเรื่อง สร้างชีวิต ในบทความวิจัยนี้จึงมุ่งสร้างข้อถกเถียงว่า นวนิยายเรื่องนี้จะเขียนขึ้นในช่วงหลังจากเกิด กระแสวรรณกรรมเพื่อชีวิตและมีแนวเรื่องว่าด้วยการถูกกดขี่ของชนชั้นที่เป็นรอง ทว่า สร้างชีวิต เป็นกระบอกเสียงให้แก่รัฐในการสร้างคุณภาพ คนผ่านการศึกษา การสร้างเสริมความเข้มแข็ง เด็ดเดี่ยว การสนับสนุนให้ต่อสู้ชีวิตด้วยกำลังกาย และสติปัญญา โดยไม่ย่อท้อต่อโชคชะตา ผู้วิจัย มีสมมติฐานว่าหลวงวิจิตรวาทการมีบทบาทเป็น ชนชั้นนำผู้ขับเคลื่อนนโยบายรัฐ จึงอาจพบปัญหา ต่างๆ จากโครงสร้างสังคมระหว่างทำงานในยุค จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เรื่องอำนาจ ซึ่งเป็นอาจ ช่วงเวลาเกี่ยวกับการสร้างสรรค์นวนิยายเรื่องนี้ เมื่อประพันธ์งานที่ต้องการสื่อสารให้คนไม่ย่อท้อ ต่อปัญหาสังคมรูปแบบต่างๆ จึงมุ่งให้คนหันมา พัฒนาตนเองมากกว่าการเอาใจจดจ่ออยู่กับการ เปลี่ยนแปลงสังคมในระดับมหภาค

ผลการศึกษา

ในการรายงานผลการศึกษา ผู้วิจัยจะ เริ่มต้นด้วยการวางนวนิยายเรื่อง สร้างชีวิต ลง

ในบริบทการสร้างสรรคัวรรณกรรมเพื่อชีวิต จากนั้นจะวิเคราะห์อิทธิพลของวาทกรรมการพัฒนา ในทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา และสุดท้ายจะ เชื่อมโยงกับการพัฒนาตนเองของปัจเจกบุคคล อันเป็นสาระสำคัญของนวนิยายที่กลับมาท้าทาย กระแสวรรณกรรมเพื่อชีวิตอีกทอดหนึ่ง

1. การต่อสู้ทางชนชั้นก่อนสร้างชีวิต

กระแสศิลปะและวรรณกรรมเพื่อชีวิต ส่งผลต่อพัฒนาการนวนิยายไทยด้านเนื้อหาและ แนวคิดคือ การเปลี่ยนแปลงเนื้อหาเกี่ยวกับความรัก จากความรักของหนุ่มสาวไปสู่ความรักที่มีต่อ เพือนมนุษย์ทั่วไปในสากลโลก ลักษณะสำคัญที่ แสดงว่างานเขียนเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นวรรณกรรม เพื่อชีวิตคือ “โลกทัศน์ที่มีความหวัง ไม่ท้อแท้ ล้มหวัง” และ “มีความเชื่อมั่นในกฎของความ เปลี่ยนแปลงว่าสภาพเลวร้ายในวันนี้จะพัฒนา ไปสู่สภาพที่ดีขึ้นได้ในวันข้างหน้า” นักเขียน นักวิจารณ์จึงเขียนงานที่มุ่งตีแผ่ปัญหาต่างๆ ใน สังคม อาทิ ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางชนชั้น ปัญหา การเอารัดเอาเปรียบจากรัฐหรือเจ้าหน้าที่รัฐ ปัญหาเศรษฐกิจและสาธารณสุขไปผ่านการ วิพากษ์นโยบายรัฐที่เข้ามากำกับดูแล เป็นต้น

ความเคลื่อนไหวของกลุ่มนักเขียนและ นักวิจารณ์ที่นำเสนอทัศนะเรื่องศิลปะเพื่อชีวิต ตั้งแต่ พ.ศ. 2493 เป็นต้นมานั้นเพื่อมีความมุ่งหมายที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่สภาพที่ดีกว่า แม้เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์สามารถควบคุม อำนาจทางการเมืองได้อย่างเบ็ดเสร็จนั้น ช่วง แรกสำนักพิมพ์ทั้งหลายยังพิมพ์งานพิมพ์งาน เชิงก้าวหน้าออกมาเป็นจำนวนมาก เช่น งานของ ศรีรัตน สถาปนวิวัฒน์ เรื่องแผ่นดินนี้ของใคร (รวมเล่มครั้งแรกพ.ศ. 2494) ที่สะท้อนการถูกเอา รัดเอาเปรียบและถูกกดขี่จากข้าราชการและผู้มี อำนาจในชนบท ในนวนิยายเรื่องปิศาจ ของเสนีย์ เสาวพงศ์ (รวมเล่มตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2500

โดยสำนักพิมพ์เกวียนทอง) ที่นำเสนอปัญหาของชาวชนบท ชาวนาต้องเผชิญปัญหาที่ดินทำกิน ถูกกดขี่จากเหล่าข้าราชการหรือชนชั้นปกครองในท้องถิ่น ส่วน ลาว คำหอม มุ่งนำเสนอปัญหาการรูดิบของการพัฒนาจากภาครัฐ ในรวมเรื่องสั้นชุดฟ้าปักกัน (รวมเล่มครั้งแรก พ.ศ. 2501) มีหลายเรื่องที่แสดงให้เห็นปัญหาที่รัฐเข้ามาบริหารจัดการชนบท ปัญหาด้านการพัฒนาความเจริญ ปัญหาการถูกเอารัดเอาเปรียบ เป็นต้น (รีโนทัย สังข์พันธุ์, 2554, หน้า 38-39) ต่อมาจอมพลสฤษดิ์ จึงออกกฎหมายห้ามออกหนังสือพิมพ์ใหม่ รวมถึงห้ามพิมพ์อันเกี่ยวกับการวิพากษ์รัฐด้วย จึงทำให้วรรณกรรมไทยในระหว่าง พ.ศ. 2501-2506 อยู่ในสภาพซบเซาเป็นอย่างมาก นักเขียนหลายคนหันเหแนวการเขียนเป็นงานวรรณกรรมเพื่อฝันเพื่อหลีกเลี่ยงงานวิพากษ์สังคม (บาหยัน อิ่มสำราญ, 2527: 8-9) จากบริบทนี้ ประเด็นที่น่าสนใจคือ สร้างชีวิต ของหลวงวิจิตรวาทการยังคงนำเสนอความขัดแย้งทางชนชั้นดังที่ปรากฏในวรรณกรรมเพื่อชีวิตอยู่ โดยส่งสารที่ต่างออกไป

หลวงวิจิตรวาทการเป็นนักประพันธ์ที่สร้างสรรค์งานต่อเนื่องตั้งแต่ก่อนยุคจอมพลสฤษดิ์แต่ไม่ได้ถูก “เซ็นเซอร์” จากนโยบายรัฐที่เปลี่ยนแปลงไป เมื่อครั้งจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี หลวงวิจิตรวาทการมีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนนโยบายรัฐโดยส่งผ่านแนวคิดของรัฐต่อไปยังประชาชนทางงานวรรณกรรมและนาฏกรรม ความสามารถในการประพันธ์ของท่านทำให้ผลตอบรับของงานช่วงนั้นดีตามที่รัฐบาลประสงค์ไว้ ต่อมาในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นนายกรัฐมนตรี หลวงวิจิตรวาทการดำรงตำแหน่งปลัดบัญชาการสำนักนายกรัฐมนตรี ในยุคนี้นิยามมุ่งเน้นการวางรากฐานเศรษฐกิจของประเทศให้มั่นคง งานราชการที่หลวงวิจิตรวาทการเข้าไปเกี่ยวข้องจึงมีหลากหลาย

เช่น ประธานผู้ควบคุมผู้ตรวจสอบผลปฏิบัติตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ เป็นกรรมการสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นรองประธานกรรมการพัฒนาการเขาใหญ่ งานด้านการวางแผนและพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นต้น (Suntharaks, 1986) ภาระงานในช่วงนี้ทำให้หลวงวิจิตรวาทการต้องปฏิบัติหน้าที่ตามถิ่นทุรกันดารในหลายจังหวัดของไทย อาจส่งผลให้เกิดการตกตะกอนทางความคิดจากการปฏิสัมพันธ์กับชนชั้นที่เป็นรองมากขึ้น จึงทำให้เกิดเป็นแรงบันดาลใจในการประพันธ์ สร้างชีวิตขึ้นมา พร้อมกับການขานรับนโยบายที่ตนเองกำกับดูแลอยู่

ดังนั้น ขณะที่กระแสวรรณกรรมเพื่อชีวิตหยุดชะงักเมื่อจอมพลสฤษดิ์เข้ามาควบคุมวงการศิลปวรรณกรรม นวนิยายเรื่อง สร้างชีวิตก็ถือกำเนิดขึ้น โดยกล่าวถึงปัญหาความเหลื่อมล้ำระหว่างชนชั้น การถูกเอารัดเอาเปรียบและการกดขี่ข่มเหงระหว่างนายทุนกับชาวนา แต่ในเนื้อเรื่องมิได้เรียกร้องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคม หรือวิพากษ์การบริหารจัดการของรัฐบาลดังเช่นที่วรรณกรรมเพื่อชีวิตทั้งหลายได้ทำมา นวนิยายกลับนำเสนอแนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงพัฒนาตนเองเพื่อไปสู่ชีวิตที่ดีกว่า การเลือก “วิถีชีวิตของตน” สามารถกระทำได้โดยไม่วิพากษ์ระบบการปกครองของรัฐ ทำให้นวนิยายเรื่องนี้มีแนวโน้มการศึกษาได้สองแนวทางคือ การศึกษาเนื้อหาด้านปัญหาสังคมในบริบทของนวนิยาย และการศึกษาถึงรากฐานทางความคิดอันนำมาสู่การสร้างสรรคนวนิยายเพื่อชีวิตที่สอดคล้องกับนโยบายรัฐซึ่งไม่ปรากฏในชุดในผลงานของนักประพันธ์คนอื่น

ใน สร้างชีวิต โครงเรื่องหลักนำเสนอการต่อสู้ของผู้หญิงจากชนชั้นชาวนาคนหนึ่งกับความอยุติธรรมในสังคม นำเสนอวิถีแห่งการเอารัด

เอาเปรียบที่นายทุนกระทำต่อชาวนาที่มาพร้อมกับการพัฒนาเศรษฐกิจ กล่าวคือ แต่เดิมเจ้าของที่นาทำนาเพื่อดำรงชีวิตและขายผลผลิตเพื่อความอยู่รอดของครอบครัว เมื่อวิถีโลกและบริบททางเศรษฐกิจสังคมเปลี่ยนไปจึงเกิดแนวโน้มการผลิตเพื่อส่งออก นายทุนที่มีได้เป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในส่วนแบ่งทางเศรษฐกิจจึงพยายามหาช่องทางเข้ามามีส่วนต่อรายได้ส่วนนี้ หนทางหนึ่งในการเข้ามาคือ การเข้ามาในชุมชนพร้อมกับการช่วยเหลือด้านเงินทุนโดยใช้ที่นาหรือที่ดินเป็นของค้ำประกัน จำนองเอาไว้ เมื่อชาวนาไม่มีเงินชำระตามกำหนดก็ยึดที่ดินหรือทำสัญญาเป็นเช่าที่นาทำกินแทน ตัวอย่างจากนวนิยายคือ ที่นาของครอบครัวเราเป็นของบรรพบุรุษมาแต่เดิมแต่ถึงคราวต้องมาเสียให้แก่เศรษฐีเมื่อพ่อแม่หลวมตัวไปกู้เงินเศรษฐีมาใช้เมื่อคราวทำนาขาดทุน “คนยากจนเป็นอันมากตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของคนผู้นี้ เขามีอำนาจยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์ เพราะสามารถจะสั่งฆ่าใครได้ตามชอบใจ วิธีหาเงินของเขามีมากมาย นอกจากทำนาบ่นหลังคนเบียดเบียนแย่งกรรมสิทธิ์ที่ไร่นาของคนจน ยังมีการค้าของเถื่อนประกอบอาชญากรรมนานาประการ (พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, 2542, หน้า 39-40)

ครอบครัวของเราเรไรตกอยู่ในภาวะถูกกดขี่ทว่าความทุกข์จากการต้องใช้หนี้เงินเทียบไม่ได้กับความทุกข์อันเกิดจากการถูกกระทำโดยอำนาจบุญคุณและถูกเอารัดเอาเปรียบด้านจำนวนเงินรวมถึงภาระหน้าที่อันนอกเหนือกิจการทางการเกษตรที่ “นายเงินเศรษฐี” มักมีมาให้ลูกหนี้ทำอยู่เสมอ ดังที่เรไรรำพึงว่า

ทุกข์ร้อนของพ่อแม่ของเราแล้วยังมีมากกว่าเรื่องค่าเช่าค่างเพราะเรื่องหนี้สินนั้น ลงได้มีเข้าแล้วก็นำความเป็นทาสอย่างอื่นมาให้ ถ้าลำพังแต่เรื่องค่าเช่า ก็จะไม่เป็นเรื่องวิตกทุกข์ร้อนกันอยู่ทุกวัน แต่ความที่ตกเป็นทาสของนายเงินย่อมผูกมัด

ให้ล่ำดัวอยู่ใต้อำนาจของเขาหนักขึ้นทุกทีฐานะของพ่อเรไรในเวลานี้ตกต่ำยิ่งกว่าทาสในสมัยโบราณ (พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, 2542, หน้า 27)

ความอยู่ดีธรรมที่เรไรประสบกระตุ้นให้ผู้อ่านตระหนักในคุณค่าความเป็นมนุษย์ สิ่งที่เศรษฐีนายเงินกระทำต่อลูกหนี้โหดร้ายกว่าที่นายทาสกระทำต่อทาส เพราะทาสในอดีตยังได้รับความเมตตาจากผู้เป็นนาย แต่ทาสในนามลูกหนี้มีหน้าที่เพียงกระทำตามความต้องการของเจ้านั้นเท่านั้น นวนิยายจึงเสนอความเวทนาส่งสารต่อชาวนาและทำหน้าที่เสมือน “คำร้องทุกข์” ตามลักษณะวรรณกรรมเพื่อชีวิต

อนิจจา ชาวไร่ชาวนาผู้เป็นกระดูกสันหลังของประเทศ ผู้ผลิตพืชผลหล่อเลี้ยงชาติทั้งชาติเขาต้องถูกนายเงินเป็นเพชรฆาต บั่นมือบั่นเท้าและบั่นคอ ในที่สุดเขาต้องรับเคราะห์จากความใจดำอำมหิตของมนุษย์ด้วยกันเอง ไม่มีสวรรค์ชั้นใดจะเห็นอกเห็นใจคนพวกนี้บ้างหรือ (พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, 2542, หน้า 87)

อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์ทั้งหลายก็ทำให้เรไรเกิดความเข้าใจสัจธรรมของชีวิตมนุษย์ในโลกนี้ สัจธรรมที่ว่าเกิดจากความเข้าใจสภาพชีวิตสังคม และระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ภายใต้ลัทธิทุนนิยม “เรไรมองเห็นมนุษย์แบ่งออกเป็นสองพวกคือ พวกโง่กับพวกฉลาด พวกโง่กำลังจะอดตาย พวกฉลาดอ้อมหน้าสำราญ เรไรมองเห็นโลกเป็นป่าทึบ พวกโง่มาลงแรงโค่นถาง ทำที่ดินรกร้างให้กลับเป็นประโยชน์เกิดพืชผล พวกฉลาดใช้อำนาจอิทธิพลกำลังเงินมาเอาเป็นของตัวเอง” (พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, 2542, หน้า 27-28) นอกจากนั้นเขายังมองเห็นหนทางในการเอาชนะเศรษฐีนายเงินหรือเจ้านั้นหน้าเลือดคนอื่นๆ เมื่อ

ทางเดียวที่จะปฏิวัติสังคมมนุษย์ก็คือ ทำให้คนดีมีความฉลาดขึ้นมาด้วยการศึกษา หาความรู้ให้ทันคนร้าย จนกระทั่งมันจะทำร้ายไม่ได้ นั่นแหละสังคมจึงจะได้รับความยุติธรรม ตรงที่โลกยังเป็นสมบัติของคนร้าย โลกก็ไม่มีความสุข โลกจะมีความสุขต่อเมื่อโลกได้กลับกลายเป็นสมบัติของคนดี และการที่จะสามารถทำให้โลกเป็นสมบัติของคนดีเช่นนี้ เราจึงมองเห็นทางเดียว คือ การศึกษา อย่างน้อยก็การศึกษาอบรมฝึกฝนตนเอง อย่างที่เราเฝ้าทำมา คนดีจึงจะสู้คนร้ายได้ (พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, 2542, หน้า 27-28)

ใน สร้างชีวิต ผู้ประพันธ์วิพากษ์กระบวนการหรือช่องทางในการหาผลประโยชน์ของกลุ่มชนชั้นนายทุน โดยมีได้มีการวิพากษ์ว่าเป็นผลมาจากการบริหารจัดการของรัฐบาลที่ไม่เหมาะสมดังเช่นที่วรรณกรรมเพื่อชีวิตทั้งหลายพยายามกระทำมาก่อนหน้า หากอ่านตามตรรกะนี้ ปัญหาสังคมจึงเกิดจากธรรมชาติของมนุษย์ที่ก่อให้เกิดสภาพสังคมที่เลื่อมล้ำ การเปลี่ยนแปลงที่มนุษย์พึงกระทำเพื่อ “สร้างชีวิต” ให้ได้ในบริบทที่เต็มไปด้วยข้อจำกัดดังกล่าวจึงต้องเริ่มที่การเปลี่ยนแปลงและพัฒนาตนเอง

2. สร้างชีวิตด้วยการพัฒนา

การวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมครั้งแรกในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นนายกรัฐมนตรี มีการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) เป็นแผนนโยบายเพื่อการพัฒนาประเทศทุกด้าน โดยเน้นพัฒนาการเติบโตของประเทศในด้านเศรษฐกิจและสังคม เป็นแผนงานสำหรับปฏิบัติให้บรรลุวัตถุประสงค์ของคณะปฏิวัติและรัฐบาลที่ว่า “การพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหัวใจของงานปฏิวัติทั้งหมด” (นันทนา กปิลกาญจน์, 2529, หน้า 54) เพราะการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นการ

ขยายกำลังการผลิตของชาติ การพัฒนาการศึกษา อนามัย ที่อยู่อาศัย โภชนาการของประชากร ฯลฯ เป็นรากฐานสำคัญในการบริหารประเทศที่จะก่อให้เกิดความมั่นคงทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

เมื่อเกิดแนวคิดเรื่องการพัฒนา จอมพลสฤษดิ์ได้ริเริ่ม “หน่วยพัฒนาการเคลื่อนที่” ซึ่งอยู่ในกองงานการวางแผนและพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อเป็นหน่วยรับและนำความสุขจากรัฐบาลไปให้แก่ประชาชนที่มีภูมิลำเนาอาศัยอยู่ในท้องถิ่นทุรกันดารและห่างไกลเส้นทางคมนาคม หน้าที่ของหน่วยพัฒนาการเคลื่อนที่จะเป็นผู้ให้คำแนะนำแก่ประชาชนในท้องถิ่น ในเรื่องการปรับปรุงท้องถิ่น การสุขภาพ อนามัย การจัดบ้านเรือนให้ถูกลักษณะ การแต่งกาย ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมต่างๆ จอมพลสฤษดิ์เชื่อว่าประเทศจะดำเนินไปได้ด้วยดีในการพัฒนา การปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย ขึ้นอยู่กับความอยู่ดีกินดีของประชาชน งานสำคัญที่จะต้องพัฒนาต่อไป แม้ว่าจะมีหลายด้านหากทุกด้านก็มุ่งเน้นที่การพัฒนาความเป็นอยู่ของประชาชน (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 2552: 272)

เมื่อแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเกิดขึ้นมาเพื่อรองรับนโยบายของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ประเด็นสำคัญในโครงการนี้จึงรวมถึงการส่งเสริมผลิตผลทางการเกษตร โดยพยายามสร้างความตระหนักและให้เห็นความสำคัญและภาคภูมิใจในการทำกิจกรรม ประกอบอาชีพเกษตรกรกันเป็นอาชีพหลัก จอมพลสฤษดิ์ต้องการที่จะทำให้ชาวนาโดยทั่วไปเชื่อว่าการดำเนินชีวิตแบบชาวนานั้นเป็นการดำเนินชีวิตที่น่ายกย่อง ชาวนาควรอยู่อย่างมีความสุขและพอใจในความเป็นอยู่ของตน (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 2552, หน้า 272)

แนวความคิดที่เกิดขึ้นในช่วงยุคพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในยุคแรกนี้คือ การพยายามนำความเจริญไปท้องถิ่นทุรกันดาร การเข้าไปบุกเบิกพื้นที่เพื่อนำความเจริญเข้าไป และการให้ความสำคัญกับการศึกษา อันเป็นเครื่องมือชั้นดีในการพัฒนาคนซึ่งจะส่งผลต่อการพัฒนาประเทศชาติในด้านต่างๆ ต่อไปได้อีกมาก ทั้งนี้ นวนิยาย สร้างชีวิต ของหลวงวิจิตรวาทการก็ได้ขานรับแนวความคิดเหล่านี้โดยสอดแทรกลงในเนื้อหาของเรื่องได้อย่างกลมกลืน และการศึกษาในนามการพัฒนานี้เองที่จะช่วยพัฒนาคนให้เปลี่ยนแปลงตนเองจากสถานะที่เป็นรองได้

ในนวนิยายเรื่องนี้ครอบครัวของเรไรและเรไรเองมีแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาค่อนข้างมาก โดยเฉพาะการบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อทำเป็นที่อยู่อาศัย เช่น เมื่อคราวที่พ่อแม่ของเรไรเดินทางจากใต้ขึ้นมาเมืองเหนือก็มาหักร้างถางพงและได้ความอนุเคราะห์จากสุธีให้เป็นเจ้าของที่ดินตรงส่วนที่ได้ทำความสะอาดและพัฒนาไป (พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, 2542, หน้า 101-102)

หรือแม้กระทั่งตอนที่เกิดเรื่องราววนวย เรื่องความรักระหว่างเรไร สุธี และมารศรี เรไรก็ต้องการให้เกิดความสบายใจแก่คู่แต่งงานใหม่โดยไม่ต้องการอยู่ในที่ดินไร่ฝ้ายทางเมืองเหนือที่ติดกับที่ดินของสุธี เพราะเกรงจะเกิดความไม่สบายใจและสะดวกใจของมารศรี จึงต้องการแลกที่ดินตรงเมืองเหนือของตนกับที่ดินในป่าที่ชลบุรีของสุธี ซึ่งทุกคนต่างทักท้วงเพราะยังเป็นป่าดัดทะเล ไม่มีถนนตัดผ่าน หากเรไรกลับไปขอใจ “เราลงมือถางขุดเผา ตบแต่งเนื้อที่ทุกๆ ตารางเมตรที่เราทำได้มันเป็นความสุขความรื่นรมย์อย่างเหลือเกิน... ให้เห็นผลของงานตั้งแต่เริ่มแรกที่ป่าจะกลายเป็นไร่เนา ไม่ใช่ไปเห็นเมื่อสำเร็จแล้ว” (พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, 2542, หน้า 214)

“ความสุขความสนุก” ของเรไรที่นำเสนอออกมานั้น เป็นสิ่งที่แสดงอย่างชัดเจนถึงแนวคิดการบุกเบิก การสร้างพื้นที่ใหม่ของตนเอง หลวงวิจิตรวาทการสร้างให้ตัวละครมีความพอใจกับแนวคิดนี้ การยอมรับในชะตาชีวิตของตนเองได้อย่างเบิกบานและเต็มเปี่ยมไปด้วยพลัง เป็นการสร้างค่านิยมและฐานความคิดด้านการมุ่งมั่นพัฒนาให้แก่คนทั่วไป ซึ่งสอดคล้องกับแนวนโยบายของรัฐที่ต้องการให้ประชาชนทั้งหลายเข้าใจว่า การบุกเบิกพื้นที่เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการพัฒนาประเทศให้มีความเจริญ

แม้กระทั่งในตอนเปิดเรื่องที่ “ข้าพเจ้า” เป็นผู้เล่าเรื่อง ตัวละครตัวนี้ก็ไต่เกริ่นนำถึงชีวิตตนเองที่มีได้สมบูรณ์พร้อมมาแต่ต้น หากแต่ด้วยความขยันขันแข็งของครอบครัว ทำอาชีพด้านการเกษตรด้วยการวางแผน ทำให้สามารถส่ง “ข้าพเจ้า” ซึ่งเป็นบุตรชายคนโตไปเรียนยังต่างประเทศได้ ดังที่เขาเฝ้าคิดคำนึงกลางสวนมะพร้าว อันเป็นต้นทุนในการส่งเขาเล่าเรียนว่า

ข้าพเจ้าได้ความรู้เรื่องการสร้างชีวิตมาจากคุณพ่อคุณแม่ ซึ่งได้สร้างด้วยวิธีวางแผนการรอบคอบ...คือเมื่อ 8 ปีที่แล้ว คุณพ่อคุณแม่ได้จับจองที่ดินแห่งหนึ่ง จ้างคนโค่นถางและปลูกมะพร้าวไว้เต็มพื้นที่ ท่านบอกข้าพเจ้าเมื่อ 7-8 ปีมาแล้วว่าสวนมะพร้าวในที่ตรงนี้คือทุนรอนสำหรับการศึกษาของข้าพเจ้าในต่างประเทศ... ซึ่งเมื่อลองคำนวณรายได้ประจำปีจากผลมะพร้าวเหล่านี้ ก็เป็นจำนวนเพียงพอสำหรับการศึกษาของข้าพเจ้าในยุโรปจริงๆ (พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, 2542, หน้า 2)

การให้ความสำคัญกับการปูพื้นเรื่องราวของตัวละคร “ข้าพเจ้า” ในส่วนนี้เป็นจุดที่หลวงวิจิตรวาทการเน้นย้ำให้ชัดลึกขึ้นไปอีกว่า อาชีพเกษตรกรรมซึ่งเป็นอาชีพของคนส่วนใหญ่ในประเทศมิใช่อาชีพที่ต่ำต้อย การทำสวน ทำไร่

หรือพัฒนาอาชีพเกษตรกรรมด้านอื่นๆ หากทำด้วยตั้งใจ มีความรู้ และมีการวางแผนที่ดีย่อมประสบความสำเร็จมาสู่ ดังที่ตัวละคร “ข้าพเจ้า” กล่าวทิ้งท้ายว่า “การวางแผนการสร้างชีวิตเป็นความสำเร็จอย่างน่าปลื้มใจ การลงแรงปลูกสร้างไม่เป็นแรงงานที่เสียเปล่า ขอให้ลงแรงทำไว้ รักษาไว้ จะเห็นผลแน่นอน” (พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, 2542, หน้า 2) และดอกผลแห่งความสำเร็จนั้นย่อมทับทวีและนำความชื่นใจมาสู่บุคคลที่วางแผนชีวิตไว้เสมอ ความพยายาม การวางแผนชีวิตและสร้างอนาคตของตนเองให้มีความรุ่งเรืองเป็นแนวคิดที่หลวงวิจิตรวาทการเห็นความสำคัญ สังเกตจากงานเล่มอื่นๆ ที่ยังคงเน้นย้ำความสำคัญในเรื่องความพยายามและความมุ่งมั่นในการสร้างอนาคตของตนเอง ดังปรากฏในหนังสือวิธีการทำงานและสร้างอนาคต ความว่า “ทุกสิ่งทุกอย่างฝ่ายแพ้แก่ความพยายามที่สม่ำเสมอ ความพยายามที่ค่อยๆ ทำไปทีละน้อย แต่ทำโดยไม่ลดละ” (พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, 2550, หน้า 37)

เห็นได้ว่างานด้านการส่งเสริมการพัฒนาพื้นที่ การให้ความสำคัญการงานกสิกรรม และการบุกเบิกพื้นที่เพื่อประกอบอาชีพด้านกสิกรรมทั้งหลาย เป็นสิ่งที่รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ส่งเสริมและเน้นให้ประชาชนเห็นความสำคัญ การพัฒนาใน สร้างชีวิต จึงสอดคล้องกับแนวคิดหลักของรัฐบาลโดยการปลูกใจให้ผู้อ่านเห็นว่า การบุกเบิกพัฒนาพื้นที่ เริ่มต้นประกอบอาชีพด้านกสิกรรมเกษตรกรรมมิใช่ของต่ำต้อยและเป็นอาชีพเฉพาะของคนไร้การศึกษาเสมอไป เห็นได้จากตัวละครสุรียะเป็นบุคคลที่มีการศึกษาดี แม้ว่าจะถ่อมตนว่าเรียนไม่สำเร็จอะไรสักอย่าง หากแต่ความมุ่งมั่นในการดูแลพื้นที่ให้เจริญเติบโตก็เป็นงานที่ประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดีอันเป็นเครื่องพิสูจน์ความสามารถของตน

3. สร้างชีวิตด้วยการสร้างคุณภาพคน

นอกจากการเร่งรัดพัฒนาประเทศในด้านเศรษฐกิจ สาธารณูปโภคที่รัฐบาลเข้ามาจัดสรรดูแลทั่วทุกพื้นที่แล้ว ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ยังกล่าวถึงการพัฒนาคณาภพการศึกษา โดยชนชั้นนำเห็นว่าการศึกษาคือเครื่องนำมาซึ่งการสร้างคุณภาพคนเพื่อให้ประเทศพัฒนาได้ต่อไปอย่างแท้จริง โดยนโยบายหลักคือการกระจายการศึกษาชั้นสูงไปสู่พื้นที่ภูมิภาคมากขึ้น อาทิ การเปิดมหาวิทยาลัยในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในขณะที่การศึกษานั้นก็มีการจัดระบบดูแลให้ทั่วถึงทุกพื้นที่มากยิ่งขึ้น มีการเปิดโอกาสทางการศึกษาที่หลากหลายทั้งสายวิชาชีพด้านต่างๆ เช่น งานช่าง งานการเรือน เป็นต้น

เนื่องจากสถานภาพและบทบาทผู้หญิงในสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงไปตามอิทธิพลสภาพแวดล้อมในการดำรงชีวิตของผู้หญิง ในงานวรรณกรรมของหลวงวิจิตรวาทการมักมีการใช้ตัวละครผู้หญิงเป็นแกนหลักในการดำเนินเรื่อง (วาสนา บุญสม, 2535) อาจเป็นด้วยจุดมุ่งหมายหลายประการ อาทิ การสร้างตัวละครฝ่ายหญิงในลักษณะนี้เป็นการท้าทายทางความคิด เพราะจากสภาพความเป็นจริงในสังคมไทย ผู้ชายมีบทบาทเป็นผู้นำ ผู้หญิงมีบทบาทเป็นผู้ตาม รวมถึงการได้รับแนวคิดจากวัฒนธรรมตะวันตกที่มีส่วนในการกำหนดทัศนคติเกี่ยวกับผู้หญิงของผู้ประพันธ์ให้มองเห็นความสำคัญของผู้หญิงในอันที่จะพัฒนาชาติบ้านเมืองได้ไม่น้อยไปกว่าผู้ชาย

“เรไร” เป็นตัวละครหญิงหลักของเรื่องที่เป็นเปรียบเสมือนบุคคลต้นแบบในการดำเนินชีวิตโดยการจำลองชีวิตจากนวนิยาย สอดคล้องกับงานนวนิยายและเรื่องสั้นเรื่องอื่นๆ ของหลวงวิจิตรวาทการ หากแต่เรไรมีความสามารถในการพัฒนาตนเองในด้านต่างๆ เพื่อขจัดปัญหาและกำหนดชะตาชีวิตของตนเองได้

การรู้จักใช้ปัญญาแก้ปัญหาซึ่งเรไรได้กระทำมาตลอดของเนื้อหาในเรื่อง นับตั้งแต่การหาทางนำโดนดที่ดินและสัญญาเงินกู้คืนให้แก่พี่น้องชาวนาทุกคน หรือแม้กระทั่งการหาทางเพื่อให้ตนเองหลุดพ้นจากพันธนาการของการเป็นอนุภรรยาเศรษฐี รวมถึงการแก้ปัญหาความรักระหว่างสุธีและมารศรี เรไรก็สามารถแก้ปัญหาเหล่านั้นได้ด้วยอารมณ์ที่สุขุม ลุ่มลึก การใช้สติปัญญาที่เฉลิวยฉลาด ตัวละครเรไรยังเป็นบุคคลแสวงหาความรู้อยู่เสมอ การใฝ่รู้ใฝ่เรียนของเรไรเป็นกระบวนการอย่างหนึ่งในขั้นตอนของการพัฒนาตนเอง “ในการอ่านหนังสือนั้นเรไรไม่ได้อ่านเอาแต่เรื่อง เธออ่านอย่างละเอียดลออ จำถ้อยคำจำความคิด จำคติและหลักวิชาที่พบในหนังสือ” (พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, 2542, หน้า 20) เรไรจึงเป็นผู้หญิงที่มี “ความเติบโตก้าวหน้า... ทั้งทางร่างกายและความคิด ทั้งความสวยและความฉลาด” (พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, 2542, หน้า 20)

การแสวงหาความรู้ของเรไรไม่เพียงแต่เป็นการสร้างบุคลิกลักษณะอย่างหนึ่งของตัวละครเพื่อให้สอดคล้องกับการรับมือหรือการคิดหาหนทางแก้ปัญหาในอนาคตเท่านั้น แต่ยังสะท้อนให้เห็นว่าหลวงวิจิตรวาทการมีทัศนะอย่างไรเกี่ยวกับการศึกษา ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายการพัฒนาประเทศ ซึ่งก็คือการพัฒนาคนให้มีความรู้ มีการศึกษา หรือสร้างอุปนิสัยของการใฝ่หาความรู้อยู่เสมอ เพื่อให้ความรู้นั้นๆ เป็นหนทางไปสู่ความสำเร็จในชีวิตตามแนวคิดการพัฒนา

การสร้างบุคลิกตัวละครของหลวงวิจิตรวาทการแนวคิดเรื่องหนทางการพัฒนาไปสู่ความสำเร็จ “เรไร” จึงเปรียบเสมือนต้นแบบของนักพัฒนาซึ่งสามารถพัฒนาตนเอง พัฒนาชีวิต และสร้างชีวิตให้ประสบกับความสุขสมหวังได้ดังใจ เรไรจึงอาจเป็นผู้หญิงที่เก่งกล้าเกินยุคสมัยแต่หากมองจากนโยบายรัฐที่สร้างโดยชนชั้นนำทาง

การเมือง เรไรเป็นผู้หญิงที่เก่งกล้า “สบสมัย” จึงถูกใช้เป็นตัวแทนของพลเมืองที่มีคุณภาพ

นอกจากนั้น คุณสมบัติที่สำคัญของเรไรอีกประการหนึ่งคือภาวะผู้นำ ซึ่งเรไรแสดงออกอยู่เสมอในฐานะที่ตนสามารถช่วยเหลือชาวนาคนอื่นๆ ได้

คนที่จะต้องรับเคราะห์กรรมอย่างนี้ บางคนเรไรรู้จัก และมีมากที่ไม่เคยรู้จัก แต่จะรู้จักหรือไม่รู้จัก ไม่เป็นความสำคัญ เรไรถือว่าชาวไร่ชาวนาที่ต้องสละแรงงานตรากตรำอยู่นั้น เป็นพวกเดียวกับเธอหมด เป็นญาติพี่น้องของเธอทั้งหมด ความหมกมุ่นครุ่นคิดของเรไรจึงมีขึ้นมาอีกอย่างหนึ่งว่าจะช่วยคนพวกนั้นได้ด้วยวิธีใด” (พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, 2542, หน้า 45)

อาจกล่าวได้ว่าความรู้ ความเก่งกล้าสามารถของเรไรส่วนหนึ่งมาจากการบ่มเพาะความรู้ที่ต่อเนื่อง หลายครั้งที่เรไรตัดสินใจไม่ได้ด้วยเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แต่ด้วยการที่เคยอ่านหนังสือ “ดีๆ” จากบ้านคุณสมพรทำให้เรไรเลือกหนทางชีวิตโดยเทียบเคียงจากประสบการณ์ชีวิตที่ได้อ่านมาจากหนังสือ การเป็นผู้ใฝ่รู้ใฝ่เรียนของเรไร ทำให้เธอสามารถต่อสู้กับปัญหาด้วยสติฉลาดรอบคอบ และบุคลิกภาพอันน่าเกรงขาม เห็นได้ว่านอกจากลักษณะนิสัยและคุณสมบัติตัวละครฝ่ายหญิงของหลวงวิจิตรวาทการที่สรุปไว้ 7 ประการนั้นแล้ว เรไรยังเป็นตัวละครที่มีลักษณะพิเศษเพิ่มขึ้นมาคือ บุคลิกภาพอันเรียบร้อยหมดจดงดงาม หลายครั้งที่บุคลิกภาพของเธอทำให้ผู้คน นับถือเกรงใจ ดังเช่น เมื่อคราวที่พรรณรายเพื่อนสาวของมารศรีคิดต่อเรไร ดังว่า “เมื่อเห็นเรไรเข้าจริง พรรณรายก็ต้องเปลี่ยนความคิดเพราะความสง่าและที่ทามารยาทของเรไร บังคับให้พรรณรายต้องยอมถือว่า เรไรเป็นสุภาพสตรีที่แท้จริงคนหนึ่ง” (พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, 2542, หน้า 191)

หรืออีกตัวอย่างหนึ่งจะเห็นได้จากเมื่อครั้งที่ “ข้าพเจ้า” ผู้เล่าเรื่อง ได้พบเรไรเป็นครั้งแรก ก่อนเดินทางไปศึกษาต่อยังยุโรปและเกิดความประทับใจในกริยาท่าทีของหญิงชาวไร่ผู้นี้

ผมบอกคุณตามจริง ผมจะออกไปศึกษายังยุโรป ผมถ่ายจุดสวยงามไปหลายแห่ง แต่เรื่องถ่ายคนนั้น ผมระวังไม่ถ่ายรูปคนที่แต่งกายไม่เรียบร้อย เพราะเป็นเรื่องของวัฒนธรรม ผมได้พบคุณทั้งสองเป็นคู่แรก ที่เป็นชาวไร่แต่งกายเรียบร้อยดี สามารถจะอวดต่างประเทศได้ว่าชาวไร่ชาวนาของเราก็มีวัฒนธรรมสูง ผมจึงถ่ายรูปคุณทั้งสองไป” (พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, 2542, หน้า 8-9)

นอกจากนั้นยังมีอีกหลายเหตุการณ์อันแสดงให้เห็นว่าเรไรเป็นตัวละครที่สะท้อนคุณภาพคน ผ่านกระบวนการศึกษาทั้งในระบบ (ที่เรียนโรงเรียนประชาบาล) และการเรียนรู้ฝึกฝนด้วยตนเองอยู่เสมอ ทำให้เรไรไม่เพียงแต่เป็นผู้หญิงฉลาด ทันคน มีใจเข้มแข็งต่อสู้ปัญหาเท่านั้น แต่ยังเป็นผู้หญิงที่เข้าใจโลก เข้าใจสังคม ว่าคนเรานั้นไม่สามารถมีอำนาจปรับเปลี่ยนทัศนคติของผู้อื่นได้ สิ่งที่สามารถทำได้ดีที่สุดด้วยตัวของเราคือการฝึกฝนดูแลตนเองไม่ให้มีที่ตำหนิ ต่างพร้อมเป็นข้อด้อยอันจะนำมาซึ่งปัญหาและทัศนคติด้านลบจากผู้อื่น หากเรากระทำตนเหมาะสมไม่ว่าเราประกอบอาชีพใด ก็จะทำให้เกิดความภาคภูมิใจในตนเองได้

ในขณะที่ “ข้าพเจ้า” ผู้เล่าเรื่องก็เป็นอีกบุคคลหนึ่งที่สร้างชีวิตด้วยการศึกษา เห็นได้จากตอนต้นที่กล่าวถึงชีวิตของตนเอง จากบุคคลผู้มาจากครอบครัวธรรมดาสามารถมีโอกาสมีคุณภาพชีวิตที่ดีได้ก็ด้วยการศึกษา

ข้าพเจ้าไม่ได้เกิดมาในเปลทอง ไม่ใช่ลูกคนมั่งมี นับตั้งแต่ข้าพเจ้ารู้ความก็ได้เห็นคุณพ่อคุณแม่ของข้าพเจ้าทำงานหนักมาตลอด...

บัดนี้ ข้าพเจ้าสำเร็จการศึกษาชั้นมหาวิทยาลัยในกรุงเทพฯ และคุณพ่อคุณแม่จะส่งข้าพเจ้าไปศึกษาต่อยังยุโรป” (พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, 2542, หน้า 1-2)

สิ่งสำคัญคือ ตัวละครทุกตัวเห็นโอกาสเห็นความสำคัญของการศึกษาว่าสามารถพัฒนาตนและส่งเสริมคุณภาพชีวิตของตนเองได้เป็นอย่างดี และเป็นกลไกสำคัญในการเลื่อนชั้นทางสังคมที่ทำให้ตัวละครเข้าถึงทรัพยากรอื่นๆ ของสังคมได้ดีมากกว่าช่วงเวลาที่ยังสังกัดอยู่กับชนชั้นที่เป็นรอง

สร้างชีวิต จึงเป็นนวนิยายที่นำเสนอปัญหาผ่านกรอบแนวคิดอย่างวรรณกรรมเพื่อชีวิต หากแต่วิธีการหลุดพ้นจากปัญหานั้นคือ การเริ่มต้นต่อสู้ด้วยการพัฒนาตนเอง ซึ่งแนวคิดการพัฒนาตนเองนี้เป็นสิ่งที่หลวงวิจิตรวาทการและรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์พยายามสร้างให้เกิดในสังคมเห็นได้จากงานแนวสารคดีเรื่องอื่นๆ ของหลวงวิจิตรวาทการที่นำเสนอการต่อสู้และก้าวขึ้นมาประสบความสำเร็จของกลุ่มคนผู้มีชื่อเสียงต่างๆ ดังความตอนหนึ่งในหนังสือ ทางสู้ในชีวิต ว่า “คนกล้าจริงจะต้องต่อสู้ สู้กับศัตรู สู้กับเหตุการณ์ สู้กับเคราะห์ โชคทั้งหลายที่จะมีมา... เพราะถึงแม้การต่อสู้จะเป็นความยากลำบากสักเพียงไร ก็คงไม่มีอะไรร้ายแรงยิ่งไปกว่าความตาย” (พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, 2549, หน้า 18)

สรุปและอภิปรายผล

นวนิยายเรื่อง สร้างชีวิต ของหลวงวิจิตรวาทการ นอกจากจะเป็นนวนิยายที่นำเสนอปัญหาความแตกต่างทางชนชั้นระหว่างชาวนากับชนชั้นนายทุนในประเด็นปัญหาต่างๆ อาทิ การถูกเอารัดเอาเปรียบจากนายทุน สถานภาพทางสังคมและความรู้ในการเอาตัวรอดแล้ว นวนิยายเรื่องนี้ยังเป็นเครื่องกระตุ้นให้คนในสังคมตระหนักถึง

สถานภาพของตนเอง และให้ความสำคัญแก่การแสวงหาความรู้เพื่อเป็นใบเบิกทางในการเลือกเส้นทางเดินของชีวิต สามารถ “สร้างชีวิต” ได้ด้วยความรู้ความสามารถของตนเองเพื่อประโยชน์สุขทั้งของตนเองและผู้รอบข้างในสังคม มากกว่าที่จะเรียกร้องหรือผลักดันให้สลายความเหลื่อมล้ำที่แฝงฝังอยู่ในโครงสร้างสังคม

นวนิยายเรื่องนี้ยังคงเดินตามแนวทางการสร้างสรรค์วรรณกรรมของหลวงวิจิตรวาทการที่ได้รับอิทธิพลจากนักประพันธ์ฝรั่งเศสคือ โอโนเร เดอ บัลซัค (Honoré de Balzac) และ กี เดอ โมปาซง (Guy de Maupassant) โดยหลวงวิจิตรวาทการรับเอาโลกทัศน์ แนวคิดเรื่องครอบครัว แนวคิดเรื่องบทบาทสตรี แนวคิดว่าด้วยหน้าที่ ฯลฯ มาปรับให้เข้ากับบริบทไทย ผลงานบัลซัคมีอิทธิพลในการสร้างตัวละครพ่อและสามี ส่วนงานเขียนของโมปาซงมีอิทธิพลในการสร้างตัวละครหญิงที่มีบุคลิกภาพชัดเจนและเป็นตัวของตัวเองในงานของหลวงวิจิตรวาทการ โดยตัวละครหญิงชายล้วนถูกสร้างขึ้นเพื่อสนับสนุนอุดมการณ์ชนชั้นกลางและการสร้างคุณภาพคนในบริบทประเทศไทยให้ทันสมัย (Suntharaks, 1986, หน้า 230-232)

สร้างชีวิต จึงเป็นนวนิยายเรื่องสุดท้ายในชีวิตของหลวงวิจิตรวาทการที่ผ่านการตกผลึกทางความคิด กลั่นกรองวิธีแห่งการใช้ชีวิตให้ประสบความสำเร็จและมีความสุขมาผนวกเข้า

ไว้ด้วยกัน จะเห็นได้ว่านอกเหนือจากงานแนวบั้นเท็งคดีแล้ว หลวงวิจิตรยังมุ่งสร้างงานเขียนแนวประวัติศาสตร์และงานเขียนแนวพัฒนาตนเอง (self-improvement) งานทั้งหลายเหล่านั้นโดยมากสอดแทรกทัศนคติด้านการใช้ชีวิตอย่างแนบแน่น แม้งานที่กล่าวถึงประวัติบุคคลสำคัญต่างๆของโลกเช่นเรื่องทางสู้ในชีวิต หลวงวิจิตรวาทการก็บอกเล่าเรื่องราวของบุคคลเหล่านั้นควบคู่ไปกับการถ่ายทอดเส้นทางการต่อสู้ในชีวิตของตนเองเพื่อตอกย้ำผู้อ่านอยู่เสมอว่า ชีวิตมนุษย์นั้นดีขึ้นได้ด้วยการใฝ่เรียนรู้และหมั่นพัฒนาศักยภาพของตนเองอย่างสม่ำเสมอ

ด้วยแก่นความคิดอันมั่นคงที่เชื่อในศักยภาพของบุคคลในการพัฒนาตนเองเพื่อการหลุดพ้นจากปัญหานี้เองที่ทำให้หลวงวิจิตรวาทการสร้าง สร้างชีวิต เพื่อท้าทายชนบของวรรณกรรมชีวิตยุคก่อนหน้า หรือเป็นงานที่เขียนขึ้นมาเพื่อแทนที่วรรณกรรมเพื่อชีวิตที่ถูกปิดกั้นในยุคนั้น โดยปิดผนึกให้ความขัดแย้งเรื่องชนชั้นกลับมารับใช้สนับสนุนการพัฒนา ลัทธิทุนนิยม และการสร้างตัวเองของชนชั้นกลางที่เป็นชุมชนผู้อ่านของหลวงวิจิตรวาทการ ทั้งยังเป็นกลุ่มเป้าหมายในการพัฒนาของรัฐมากกว่าชนชั้นล่างผู้มีสถานะที่เป็นรองและยังคงถูกใช้ประโยชน์แม้กระทั่งในโลกวรรณกรรม

เอกสารอ้างอิง

- ตรีศิลป์ บุญขจร. (2542). *นวนิยายกับสังคมไทย (2475- 2500)*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. (2552). *การเมืองพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- นันทนา กปิลกาญจน์. (2529). *แนวคิดทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์: ผลที่มีต่อการพัฒนาประเทศ*. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

- บาหยัน อัมสำราญ. (2527). *นวนิยายไทยระหว่างพ.ศ. 2501-2506: การวิเคราะห์แนวคิด*. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].
- รินทร์ทัย สัจจพันธุ์. (2554). หน่วยที่ 6 วรรณกรรมปัจจุบัน พ.ศ.2475-2516. ใน *เอกสารการสอนชุดวิชาวรรณคดีไทย*. สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- วาสนา บุญสม. (2535). *บทบาทผู้หญิงในนวนิยายและเรื่องสั้นของหลวงวิจิตรวาทการ: การศึกษาเชิงวิเคราะห์*. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].
- วิจิตรวาทการ, พลตรีหลวง. (2550). *วิธีทำงานและสร้างอนาคต*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). สร้างสรรค์บุ๊คส์.
- วิจิตรวาทการ, พลตรีหลวง. (2549). *ทางสู้ในชีวิต*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). สร้างสรรค์บุ๊คส์.
- วิจิตรวาทการ, พลตรีหลวง. (2542). *สร้างชีวิต*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). สร้างสรรค์บุ๊คส์.
- วิทยากร เขียงกุลและคณะ. (2542). *สารานุกรมแนะนำหนังสือดี 100 เล่มที่คนไทยควรอ่าน*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อิงอร สุพันธุ์วณิช. (2554). *วรรณกรรมกับสังคม: ภาพสะท้อนจากนวนิยายปัจจุบัน*. โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Buchanan, I. (2010). *Dictionary of Critical Theory*. Oxford University Press.
- Sunthraraks, P. (1986). *Luang Wichit Watakan: Hegemony and Literature*. [Unpublished Doctoral Dissertation, University of Wisconsin-Madison].